

Opposition til C.W. Matthiesen: Danske byers vækst 17. januar 1986

Poul Ove Pedersen

Kære præses!

Da jeg i maj sidste år fik den maskinskrivne første udgave af din afhandling i hænde, var det præcis 10 år siden, jeg forsvarede min egen afhandling, og næsten 17 år siden den blev tænkt, og selv om den på overfladen handlede om en helt anden del af verden, nemlig Sydamerika, så har den både indholdsmæssigt og metodisk utrolig mange lighedspunkter med din bog. De handler begge om urbanisering og regional udvikling, og de benyttede metoder er næsten de samme. Det har derfor været naturligt for mig at forsøge at gøre min egen status, over hvad der er sket de sidste 10 år på det teoretiske, metodiske og empiriske område.

Der er to forhold, der efter min mening i stigende omfang har været centrale i de sidste 10 års udvikling af by- og regionaludviklingsforskningen. For det første er tidsdimensionen og procesperspektivet i vores analyse blevet mere og mere explicit. For det andet er vores opfattelse af erhvervsstrukturen blevet ændret fra at være en simpel aggregeret branchestruktur, hvor den enkelte virksomhed ikke optræder, til en meget mere virksomhedsspecifik opfattelse, hvor vi interesserer os mere direkte for produktionsprocesserne og relationerne mellem virksomhederne og mellem virksomhederne og deres omverden – ikke mindst arbejdskraften.

I din afhandling er det især tidsperspektivet, der er blevet behandlet, og det vil jeg tale om først. Erhvervsperspektivet er også behandlet, men langt mere stedmoderligt. Det vil jeg vende tilbage til senere.

Jeg vil tage udgangspunkt i figurerne side 30-31. Det er afhandlingens clou, både empirisk og metodisk. Her står det hele eller næsten det hele; og de er så smukke, at de er lige til at hænge op på Charlottenborg.

Det første figurerne viser er, at vækst og tilbagegang altid findes samtidigt. Selv under højkonjunktur er der nogle byer, der går tilbage, og selv under lavkonjunktur er der nogle, der går frem. Vækst og tilbagegang er næsten to sider af samme sag; og når mange planlæggere nu om dage taler om, at vi skal planlægge for stagnation og tilbagegang, er det næppe nogen holdbar generalisation, fordi der er brancher og områder af landet, der oplever vækst, selv om landet som helhed har nettonedgang. Både for byer og brancher gælder det, at nettoforskydningerne som oftest er små differencer mellem store opgange og store nedgange. Betydningen af differencens fortegn kan nemt overdrives.

En af de metodiske pointer er den måde, du har sammenkoblet de enkelte vækstperioder på, så alle kort og

lodrette linier i diagrammerne bliver direkte sammenlignelige. Hvis jeg har forstået det rigtigt, betyder det, at det også i vækstprocenter er faste værdier, der på alle kortene skiller de enkelte signaturer.

Det betyder, at faldende andel af befolkningen på dine kort ikke behøver at betyde, at byens befolkning faktisk falder; det kan skyldes, at andre byer vokser hurtigere, eller at der kommer mange nye byer til.

Til gengæld betyder det også, at vi på dine kort bliver i stand til at se de enkelte byers udvikling som en del af hele bysystemets udvikling både over tid og rum. Det kan give os et mere sammenhængende syn på byernes udvikling. Mange eksempler på det kunne trækkes frem. Jeg har her valgt ét, nemlig Sønderjylland. Det siges ofte, at Sønderjylland gik tilbage efter 1864; du siger det også (s. 42). Men dine kort viser jo det interessante, at det gjorde de også før 1864, så skyldes tilbagegangen virkelig den nye grænse? Er det ikke snarere sådan, at Sønderjylland var udkantsregion både i Danmark og i Schleswig-Holstein?

Her i starten viser du både figurer med absolutte tal og med relative væksttal. Senere får vi kun de relative. Da de to figurer er ret forskellige, kunne jeg godt lide at vide, hvorfor du har valgt kun at præsentere de relative? De udviser jo nemlig også nogle interessante forskelle, specielt omkring stationsbyperioden, der kun optræder på det relative og ikke på det absolutte diagram. Forklaringen herpå er jo klar nok. Selv om de mange små nye byer procentvis vokser stærkt, vejer det ikke tungt i absolutte tal.

Det andet, figurerne viser, er, at urbaniseringen er et cyklisk fænomen. Umiddelbart er det næppe i overensstemmelse med den almindelige opfattelse af vore byer og deres udvikling. Set absolut er de jo nemlig blevet større og større gennem det meste af århundredet. Det cykliske fremkommer, fordi vi her ser på byvækstens fordeling snarere end på bybefolkningens fordeling. Og det er rimeligt, for det dynamiske element er naturligvis væksten, mens selve størrelsen snarere er udtryk for fortidens betingelser. Samtidig er byen – når den nu er der – naturligvis i sig selv en af nutidens betingelser.

De to figurer, og flere der ligner dem, kunne give anledning til megen diskussion om enkelte byers og regioners udvikling over tiden, om de enkelte op- og nedgange i bølgeforløbet, og om de lange bølger og deres eksistens/ikke-eksistens, deres regelmæssighed og deres forklaring. Først diskussionen om de enkelte store svingninger og deres forklaringer. I vores jagt på forklaringer af op- og nedgange i det cykliske mønster leder vi – og du – normalt efter fænomener, der finder sted samtidigt, og som derfor kunne tænkes at være forklaringer. F.eks. hvis jernbanerne skal være forklaring på industrialiseringen, som de ofte er blevet udnævnt til, må de være bygget først. I teorien er det naturligvis rimeligt nok, i praksis er det mere kompliceret. Det skyldes bl.a., at det er uklart, hvornår fænomener som f.eks. industrialiseringen eller forstads-

dannelse sætter ind, og derfor hvornår årsagen skal søges.

Tag industrialiseringen. Mange økonomer vil hævde, at industrialiseringen i Danmark finder sted i 1880-90'erne. Jeg og andre vil hævde, at den startede allerede i 1850'erne, måske endda før. Denne tilsyneladende uenighed har samme årsag som slagsmålet mellem mange økonomer og mere teknisk orienterede om, hvorvidt innovationer finder sted i krisetider eller under højkonjunktur. Begge uenigheder skyldes, at økonomerne ofte måler innovation i investeringsomfang og derfor især interesserer sig for det stejle stykke af innovationsprocessens S-kurve, innovationsspredningsperioden, hvor investeringerne er massive. Teknikerne derimod tenderer til at lægge mere vægt på introduktionen af innovationerne i S-kurvens spids, hvor de kvantitative virkninger stadig er begrænsede.

I den strid synes du at tage parti for, hvad jeg ville kalde økonomilinen. Ingen af standpunkterne er naturligvis forkerte, og striden i sig selv er fiktiv. Men den får konsekvenser, når vi går på jagt efter årsager.

Du søger årsagen til industrialiseringen i 1880'erne, hvor jeg snarere ville søge den i 1850'erne. Du søger årsagen til suburbaniseringen i 1950'erne, hvor jeg snarere ville søge den i 1920'erne, og du konkluderer, at 1960- og 1970'ernes suburbanisering vil fortsætte, mens jeg vil konkludere, at selv om du kan have ret i, at ændringerne i bymønstret trods alt er begrænset, så er den decentralisering, der er sket, spiren til et kommende decentraliseringsgennembrud.

For at kunne komme dybere i den diskussion kunne jeg godt have ønsket mig en mere kontinuert række af kort, så kontinuiteten i udviklingen kunne være fulgt. Og ligeledes nogle mere dataljerede analyser af udviklingen i de geografiske strukturer.

Herefter vil jeg gerne tage fat på diskussionen om de lange bølger. At de lange bølger eksisterer, behøver vi vel ikke diskutere, for det har du jo tydeligt vist, at de gør. Derimod er der naturligvis god grund til at diskutere, om de er regelmæssige, og hvad der er årsagen til dem. Om det bare er tilfældige udsving eller om der er en særlig mekanisme bag dem.

Det er en vanskelig diskussion, hvor vi er på gyngende grund. Den er vanskelig, fordi vores datagrundlag over så lange tidrum, som der her er tale om, er dårligt og ofte usammenligneligt fra periode til periode. Men også, og det er det vigtigste, fordi det, der svinger over de lange svingninger, hvis de eksisterer, ikke bare er målelige kvantitative størrelser, men snarere kvaliteten af det, vi kan måle, så derfor ændrer det, vi kan måle, sig over tiden – og det er netop pointen. Herved bliver svingningerne på en måde umålelige i traditionel forstand.

Alligevel er der gjort mange forsøg på at måle svingningerne, og mange af forsøgene viser en forbløffende stor regelmæssighed, uden at der med vores normale årsagsvirknings-forklaringer af typen: innovationer, krige eller

guldfund er nogen grund hertil. Du vælger da også (s. 120) at konkludere, at:

... de øvrige udsving hverken er regelmæssige eller sammenfaldende med nogen specifikke teknologiske forandringer eller hændelser udenfor systemet.

Selv om jeg egentlig synes, at din figur på s. 30 udviser en relativt stor regelmæssighed – og i øvrigt ikke er enig – så synes jeg, at det er et rimeligt standpunkt at tage. Men så fortsætter du:

De kan dog forklares i lyset af sådanne hændelser.

Og så bruger du en spalte på at forklare svingningerne ud fra alle de faktorer, du lige har afvist. Det synes jeg, er at gå med både seler og livrem!

Et af de fænomener, som du til gengæld ubetinget tilskriver forklaringskraft er verdenskrigene. Og her ville jeg til gengæld være mere i tvivl. 1. verdenskrig synes jeg således er svær at få øje på. 2. verdenskrig giver derimod stort udslag, men her er der, så vidt jeg ved, nogle data-problemer. I hvert fald udviser vandringsstatistikken nogle bizarre udsving omkring krigen. Således faldt nettotilvandringen til København fra 12-14.000 om året før krigen til nogle få tusinde under krigen for så pludselig at stige igen til 20.000 i 1946 og fra 1947 at stabilisere sig på omkring 8.000. Det kunne jo tyde på, at kun få vandringer blev registreret under krigen, og at befolkningstallene for 1945 derfor er tvivlsomme.

Tilbage til de lange cykler. Hvis de overhovedet er en realitet, så bliver jeg mere og mere overbevist om, at forklaringen på dem hverken er innovationer, krige eller guldfund, men det økonomiske system som helhed.

Selv om jeg naturligvis ved, at fysiske analogier ikke er in, vil jeg alligevel vove pelsen. Vi ved fra fysikken, at hvis vi har en række legemer, der svinger med forskellige svingninger, så vil de, hvis vi kobler dem, ende med at svinge i harmoniske svingninger.

Tilsvarende er det også umiddelbart forståeligt, at hvis vi kobler to økonomiske sektorer, der i udgangspositionen svinger i hver sin takt, så vil de ende med at svinge i samme takt eller i takter, der er harmoniske.

Forrester og hans systemdynamikere har lavet en model, som jeg sætter stor pris på. Her kobler de en forbrugsgodesektor, en kapitalgodesektor og en kapitalgodesektor til kapitalgodesektoren sammen, med forskellige forsinkelser indbygget i beslutningssystemerne. De forudsætter så, at det endelige forbrug er konstant, men dog svinger med ganske svage stokastiske udsving. Det er nok til – over tiden – at generere svingninger i systemet, således at forskellige dele af systemet vil svinge med forskellige svingninger, nogle korte, andre lange, men alle tenderer de til at være harmoniske.

Det er klart, at fysiske analogier og systemdynamiske modeller ingenting beviser, men de illustrerer, at hvis der bare er et gran af sandhed i dem, så behøver vi ikke at lede med lys og lygte efter innovationer, krige eller andre specifikke hændelser som forklaring på svingningerne. Så

er det muligt, at svingningerne er et resultat af det økonomiske system som helhed, og den måde det er skruet sammen på; og så er det snarere innovationerne og krigene, der er et resultat af svingningerne!

I øvrigt er der i geografien en interessant pendant til teorien om de harmoniske svingninger, nemlig i Christallers central place teori. Heri forudsættes det også, at vi i udgangspositionen har mange varer med hver sit mindste opland, men når alle varerne kobles, blive resultatet, at kun få oplandsstørrelser realiserer, nemlig dem der på en måde svarer til rumlige harmoniske svingninger.

Det er klart, at her er vi ude på det teoretiske overdrev, men jeg synes alligevel, at det kunne være spændende at forsøge at udsætte Christallers landskab for svingninger. Det kunne måske være med til at give Christaller den dynamik, hans teori altid har savnet – få ham til at svinge!

Det kunne måske også være med til – på det teoretiske plan – at koble det rumlige og det tidsmæssige plan, som i din afhandling søges koblet empirisk. Men som jeg godt kunne have ønsket mig nogle flere teoretiske overvejelser omkring.

Nok om tidsperspektivet. Nu vil jeg gerne vende mig mod erhvervsperspektivet, som jeg talte om i indledningen. For at uddybe den empiriske viden om den seneste periodes urbanisering gennemfører du en række mere detaljerede undersøgelser centreret om pendling og erhvervsforhold.

Nemlig:

- en analyse af byernes bolig-arbejdsstedsbalance,
- en potentialemodel, der forsøger at tage højde for pendlingsmønstret, og
- en analyse og klassificering af byernes branchestruktur.

Disse analyser synes jeg ikke lykkes nær så godt som analysen af de rene befolkningstal. Det skyldes delvis, at du af datamæssige grunde kun kan gennemføre erhvervsanalyserne for ét år, så dynamikken går tabt. Men jeg synes også, det skyldes, at den metode med analyse af vækstens spredning over byerne, der virkede så eminent ved analysen af de rene befolkningstal, her bliver en hindring for en mere direkte analyse af sammenhængen mellem erhverv og byvækst.

Det betyder også, at de modeller, du bruger, bliver meget simple, og selv om jeg synes, modeller bør være simple, så synes jeg, nogle af dine er for simple. Når du f.eks. forsøger at forklare byvæksten ved hjælp af potentialet, er det på forhånd klart, at det må give forkerte resultater, fordi du netop har vist, at de store byer, der lokalt har de største potentialer, har faldende befolkning. Det både burde og kunne der være taget højde for ved indføre en lokal dimension i modellen eller ved at slå byerne sammen i pendler-oplande.

I de egentlige erhvervsanalyser er hovedproblemet efter min mening især, at du er begrænset til at bruge brancheklassifikationer. De by-klassifikationer, du når frem til på

dette grundlag, ser i sig selv rimelige nok ud. Men set i lyset af de seneste års regionale erhvervsforskning, kan det vel egentlig ikke undre, at forklaringskraften er begrænset. Den regionale erhvervsforskning (f.eks. Hartoft-Nielsen) viser jo netop, at væksten ikke er branchespecifik, som det postuleres i mange af de modeller, der forsøger at forklare vækst som et resultat af branchestrukturen.

Men hvis det ikke er branchestrukturen, der er vigtig, hvad er det så?

I sit studie af one-company-towns i Danmark synes Maskell at mene, at væksten er rent virksomhedsspecifik og uafhængig af lokale forhold. Jeg tvivler på, at det generelt er rigtigt. Jens Grøns arbejde om sammenhængen mellem virksomhederne i en region viser, at det i hvert fald er en sandhed med modifikationer. Det tyder på, at i hvert fald en del af væksten også er centerspecifik. Netop i en bygeografisk sammenhæng er den mulighed vel interessant, fordi den hæver byen op fra bare at være en konsekvens af den regionale udvikling til også at være et aktivt instrument.

Tanken om en centerspecifik vækst er imidlertid ikke in og bliver heller ikke detaljeret behandlet i bogen. Den blev i 1970'erne afvist sammen med 1960'ernes vækstcenterteorier og -politik (senest i Gårdmands bog), og det synes jeg er en skam.

Vækstcenterteorien var et resultat af 1960'erne teorier og empiri. Det dynamiske element i teorien er innovationsteoriene, der af Perroux blev koblet sammen med input-output modellens billede af varestørmene.

Empirisk er den et resultat af 1960'erne tilsværingsanalyser, der viste, dels at vækst i økonomien tilsværingsladende især var koncentreret i og udgik fra visse brancher, dels at væksten tilsværingsladende var korreleret med bystørrelsen, hvilket du jo forøvrigt også bekræfter var delvis rigtigt netop i 1960'erne.

Mange af de 1960'er-forudsætninger, der var indbygget i vækstcenterteorien, har vist sig at være forkerte. – For det første er væksten ikke branchespecifik som forudsat; tværtimod viser f.eks. Hartoft-Nielsens studier, at uanset hvor langt vi disaggregerer i det traditionelle branchesystem, finder vi i næsten alle underbrancher både vækst- og tilbagegangsvirkomheder.

– For det andet viser du med al ønskelig tydelighed, at det samme gælder for byerne fordelt efter størrelse. Kun undtagelsesvis er der sammenhæng mellem vækst og bystørrelse.

– For det tredje finder vi også over tid både vækst og tilbagegang. Den kriseløse vækst, der implicit postuleredes i vækstcenterpolitikken, er en tilsnigelse. Vi har i over 100 år vidst det for økonomien; med din afhandling ved vi, det også gælder for byudviklingen.

– For det fjerde er der også slået hul på hypotesen om, at innovationer tager deres udgangspunkt i de store byer. Innovationer opstår tit i periferien. Nogle af de vigtigste opstår måske endda især i periferien. På den anden side er

der formentlig også en tendens til, at selv hvor innovationer er opstået i periferien, er de hurtigt nået til de store byer og har så alligevel bredt sig derfra.

– For det femte har vækstcenterteorien typisk været ført som en centralt dirigeret decentraliseringspolitik, og de sidste 10 års debat har med stigende tydelighed vist, at udvikling må være lokalt funderet, hvis den skal lykkes. Den traditionelle statslige reallokeringspolitik er ikke nok. Handlingerne skal baseres lokalt.

Der er således mange grunde til at forkaste vækstcenterteorien. Alligevel mener jeg, at tiden snarere er inde til at genoplive den. Det mener jeg, fordi jeg synes, de sidste 10 års regionale erhvervsforskning viser, at teorien om, at vækst, udvikling og tilbagegang i samfundet såvel som i bysystemet er resultatet af samspillet mellem innovationsprocesser i og samhandel mellem virksomhederne – ikke bare internationalt, men i høj grad også lokalt, og det er præcis det samspil, vækstcenterteorien postulerer.

Samtidig er det naturligt klart, at de billeder, vi i dag vil tegne både af innovationsprocessen og af samhandelen mellem virksomhederne er helt anderledes, end dem vi tegnede i 1960'erne. Slutresultatet, den vækstcenterpolitik, der må anvises på basis af vækstcenterteorien, vil derfor også blive helt anderledes.

Vi er vel stadig ikke fuldt rustet til at designe den nye vækstcenterpolitik, men jeg synes, at de seneste års regionale erhvervsforskning viser nogle af de ingredienser, der bør indgå, og ikke mindst nogle af de begrænsninger, der naturligt vil være for en sådan politik.

Det er til denne debat om, hvorledes den fremtidige by- og regional-udviklingspolitik skal formuleres, jeg ser din bog som et vægtigt bidrag, fordi du empirisk trækker nogle af de store linier op både i tid og rum.

Jeg er bange for, at jeg her har ladet mig forlede til at køre ud af mange flyvske tangenter, men de har alle været inspireret af det glimrende empiriske arbejde, du har udført. Og det er bestemt ikke den ringeste egenskab ved en bog!

Danske havne 1950-1980

John Westerholm: The Development of a National Port System – Denmark 1950-1980.

Viggo Hansen

Ikke siden dr. Aage Aagesen i 1940'erne foretog sine transportstudier har trafikken på de danske havne været underkastet en gennemgribende analyse på geografisk basis, hvorfor det må ses som en kærkommen nyhed, at et savn heraf nu er afhjulpet, idet den finske geograf John Westerholm i december 1986 ved Helsingfors universitet forsvarede sin disputats *The Development of a National Port System Denmark 1950-1980*, der nu er trykt i *Fennia* 164:2, 1986.

Arbejdet er en videreførelse af en magisterafhandling fra 1981 om Danmarks havne i Østersøens transportsystem. I begge tilfælde er arbejdet blevet til efter lange studieophold ved Københavns Universitets Geografiske Institut, hvor tiden blev brugt til materialeindsamling og bearbejdning. Der er benyttet kilder fra Danmarks Statistik, betænkninger fra Ministeriet for Offentlige Arbejder, Landshavneplanen af 1982 samt en lang række specialstudier og rapporter fra diverse arbejdsgrupper. Derudover har forfatteren berejst landet og opsøgt og interviewet lokale havneadministrationer samt ved selvsyn dannet sig et billede af havneinstallationer og -aktiviteter.

Afhandlingens hovedsigte har været at studere og beskrive udviklingen af det danske havnesystem siden 2. verdenskrig på basis af ændringerne i landets nationale og regionale, økonomiske mønstre og påvise, hvorledes havnenes placering i havnehierarkiet har været en følge heraf, men at også den teknologiske udvikling og den ændrede arbejdsdeling har ligget som baggrund for godsomsætningen. En sådan udredning forsvares bl.a. ud fra det synspunkt, at Danmarks havnesystem mere eller mindre reflekterer alle de faktorer, der har bidraget til at forme denne transportsektor med de resulterende spatiale konsekvenser i den undersøgte trediveårige periode som følge.

Udgangspunktet for den teoretiske ramme, der behandler et meget stort antal forskningsresultater og opsummerer en række grundlæggende modeller og diskussioner, er den kendsgerning, at et sub-system som et havnesystem er underkastet store forandringer, der tilmed ofte sker i en hurtig rytme, beroende dels på tekniske forhold og dels på operations-klimaet. I dette indgår ikke blot havnens fysiske forhold og kontakten med baglandet såvel som med forlandet, men også interaktionen flere havne imellem. Set ud fra skibsfartens synspunkt ville det ideelle ud fra flere forskeres mening være, hvis man kunne behandle